

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Journal of Social Sciences
Cilt/Volume: 2006-1 Sayı/Issue: 12

DEMOKRATİK EKONOMİ: PLANLAMA, PİYASA VE İKTİDARA YENİ BİR BAKIŞ⁷⁹

Geoff HODGSON**
(Çev. Sabri ÇAKLI)***

I. GİRİŞ

Demokrasinin ilk ve en doğru olarak adlandırılan türü, eşitlik ilkesine dayanandır.

Aristoteles, *Politika*

İki bin yıldan bir hayli zaman önce Aristoteles ve klasik Yunan filozofları siyasal demokrasiyle iktisadi gücün dağılımı arasındaki bağlantıyı görmüşlerdi. Bu ilişkinin kabulü on yedinci yüzyıla kadar yaşamaya devam etti. İngiliz Devrimi sırasında Kazıcılar (*Diggers*) ve Düzleyiciler (*Levellers*), demokrasinin genişlemesinin servet ve iktisadi gücün mevcut dağılımına meydan okumaksızın gerçekleşemeyeceğini gördüler. Bu tür argümanların arkasındaki mantığı görerek şaşkınlığa düşen Sir Robert Filmer, *Patriarcha*'sında (1680'de basılmıştır) demokrasinin 'halk yığınlarının iktidarından başka bir şey olmadığını' yazmıştır. Onun gibi bir monarşi savunucusu için bu, demokrasiden nefret edilmesi için yeterli bir nedendi.

Demokrasinin klasik tanımı bugün hemen hemen unutulmuştur. Birçok kişiye göre demokrasi, parlamenter ya da diğer temsili hükümet biçimlerinden pek farklı bir şey değildir. İster siyasal ister iktisadi anlamda olsun, gerçek iktidar sorunları geniş ölçüde görmezlikten gelinir. Akli başında her yetişkinin birkaç yılda bir genel seçimde oy kullanma şansı olduğu sürece, sistemin demokratik olduğu söylenir. İnsanların, evde ya da işte, kendilerine ilişkin konularda söyleyecek çok az şeyleri olsa, hatta hiç bir şeyleri olmasa da, ya da servetin dağılımı miras yoluyla belirlense de bunlar önemli değildir, sistem, gene de

* Bu çeviri, Demokratik Ekonomi: Planlama Piyasa ve İktidara Yeni Bir Bakış (The Democratic Economy: A New Look at Planning, Markets and Power, Penguin Yayınları, 1984) başlıklı kitabın Giriş ve izleyen bölümü esas alınarak yapılmıştır.

**Yazar, halen Cambridge Üniversitesinde çalışmaktadır; Evrimci İktisat Derneği'nin başkanlığını yapmaktadır.

***Doç.Dr., AİBÜ, İİBF, İktisat Bölümü.

demokrasidir. Bu dar ve yetersiz tanıma göre, biz demokrasi içinde yaşayabilir ama gene de ömrümüzün büyük bir bölümünde hiyerarşi ve otoriteye tâbi olabiliriz.

Bu, temsili demokrasinin değerinin ihmal edilmesi gerektiği anlamına gelmez. O, gerçek ve olumludur. Sivil özgürlüklerin korunmasında yardımcı olabilir; çünkü parlamentonun ilga edilmiş olduğu hiçbir ülkede bu tür özgürlükler ileri sürülemez. Bu ve diğer nedenlerden ötürü parlamentonun bir 'sahte görüntü' ya da sadece bir 'burjuva' formalite olduğunu ileri sürmek tamamen yanlıştır. Sovyet türü komünizm propagandacılarının aksine, özgürlük ve demokrasi sadece 'iktisadi' konular değildir. Herkesin çalışma, eğitim, tedavi görme, temel bir gelire sahip olma hakları önemli ve yüksek amaçlardır. Fakat bunlar, kendi başlarına tam bir demokrasi ve özgürlük oluşturmazlar. Demokrasiyi gerçek iktisadi gücün dağılımından ayırmak nasıl yetersiz ise, tıpkı bunun gibi, siyasal kurumların niteliğini göz önünde bulundurmaktan bütünüyle vazgeçmek de o ölçüde yetersizdir. Demokrasi hem siyasal hem de iktisadi boyutları olan bir konudur.

Sir Rober Filmer'in anladığı gibi, gerçek demokrasi gerçek siyasal ve iktisadi iktidarın 'halk yığınları'na verilmesi demektir. Demokratik ekonomi bu doğrultuda işleyen bir ekonomidir. *Amaçlarında* demokratiktir; çünkü bunlar sözkonusu çoğunluk tarafından belirlenir. *Düzenlenişinde* demokratiktir; çünkü o, kutsallaştırılmış bir merkez komite ya da anonim bir pazar tarafından değil, maksimum halk katılımını gerektiren yapılar aracılığı ile denetlenir. Ayrıca *özünde* demokratiktir; çünkü o, miras kalan servet, başına buyruk bürokrasi ya da büyük şirket gücünün baskısı altında değildir.

Demokrasi bütünüyle biçimsel bir konu değildir. Demokrasi basitçe 'danışılma'ya ya da her önemli konu hakkında referandum yapmaya ilişkin bir şey değildir. Birçok kimse demokrasinin modern toplumda genişletilmesinden rahatsızdır; çünkü demokrasiyi sadece, ön yargının ve geriliğin yaygın olduğundan endişe ettikleri konularda, herkese bir oy hakkı verme olarak düşünmektedirler. Demokrasi, ayrıca, yapılarda ve iktisadi ve siyasal güç ilişkilerinde bir değişmeyi içermelidir; bu, çoğunluk daha eğitilmiş ve gidişatın toplumsal olarak bilincinde olmadıkça, ulaşılamayacak bir amaçtır.

O halde demokrasinin, seçimlerle ilgili düzeyde, basit ve biçimsel yorumlarına karşı dikkatli olmalıyız; ama başka yerde de her derde iyi gelen bir çare yok. Lenin, belki de gerçek niyetinden farklı bir ağız kullanarak, sosyalizmi 'sovyetler artı elektrikleendirme' olarak tanımlamıştı. Demokratik ekonominin, solda pek çok kişinin yaptığı gibi, 'işçi konseyleri artı üretim araçlarının kamu mülkiyeti' şeklindeki tanımı yeterli bir tanım olamaz. Biz, demokratik olmayan ve halka dayanmayan 'Halk Demokrasileri' inşa etme işiyle de uğraşmıyoruz.

Gerçek anlamda demokratik bir ekonominin sahip olması zorunlu nitelikleri incelemek bu kitabın amacıdır. Bu, geçmişte pek çok ütopyacı düşünürün yaptığı gibi, ahlâki aksiyomlardan projeler çıkarma sorunu değildir. Arzu edilir olarak kabul edebileceklerimiz bu projede konu dışı değildir: ütopyik bir vizyona yer vardır. Ama tüm yaşayabilir hayaller arzulanır olanın olduğu kadar mümkün olanın da analizine dayandırılmalıdır. Bu kitap, bu yüzyıl ve gelecek

yüzyılda ne tür bir demokratik ekonominin mümkün ve uygulanabilir olduğunu incelemeye ilişkin bir rehber ortaya koymayı denemektedir.

Demokratik ekonomi siyasal olduğu kadar iktisadi çoğulculuğu da içermelidir. Kişinin ve toplumun özerkliğini maksimize etmeye girişme yanında, sosyal planlama, hesaplama, sahiplik ve denetim mekanizmalarını da kapsamalıdır. Demokratik ekonomi insanlar arasında işbirliği ve ortaklığı teşvik etme yanında, karar almada yaygın katılım özelliği de göstermelidir. Kısacası, bu, demokratik sosyalizmdir.

Ama ne tür bir geleceğin mümkün ve arzulanır olduğunu ne kadar da seyrek düşünüyoruz. Mevcut dünyamızda mümkün olduğunca rahat oturup duruyoruz. Her biri bir tür toplumsal değişme amaçlayan radikal siyasal parti ve baskı gruplarının eylemleri bile monotonluk, atalet ve geleceği düşünmeme kusuru gibi özelliklerle kendini göstermektedir. Bu, hiç bir yerde sosyalist hareket içinde olduğu kadar açık değildir. Son yüzyıl içinde sosyalistlerce düzenlenen toplantı sayısını bir düşünün, bir de sosyalizmin niteliğinin ne kadar seyrek tartışılmış olduğunu düşünün. Son bir kaç on yıl içinde yazılmış olan sosyalist teori kitaplarını düşünün. Gelecekteki sosyalist bir toplumun niteliğiyle kaç kitap ilgilenmiştir? Çok az demek abartma olur. Orasında burasında sosyalizme bölük pörçük atıflar dışında bu kitaplarda pek bir şey yok.

Şüphesiz, bir 'ütopyacı ve ahlakçı düş kurma tehlikesi' vardır. Hem analitik olan hem de tarihsel deneye dayanan, müstakbel bir demokratik sosyalist ekonomi teorisi geliştirmek zorunludur. Bu görevde yardımcı olacak yeterli teorik çalışma ve değerlendirilmek için tarih mevcuttur. Geleceği incelemede başarısızlık artık bağışlanamaz.

Yeni Sağ

Gelecekteki alternatif bir toplumun incelenmesi ve tartışılması konusundaki yetersizlik, solun teori ve pratiğinde yalnızca beceriksizlikten kaynaklanan bir boşluk değildir: bu, eğer giderilmezse, günümüz koşullarında sosyalist düşüncelerin yaygınlığında sürekli bir düşüşe yol açacak olan tehlikeli bir ihmaldir. (Bazı Batılı demokrasilerde uzlaşma siyasetinin çökmesi, toplumu, canlı tutulan kendi tahayyülüne uygun olarak biçimlendirmeye teşebbüste hiç bir tereddütü olmayan bir Yeni Sağ'ın yükselmesine yol açmıştır. Düşüncelerin şimdiki savaşı, kısmen, geleceğe ilişkin görüşler arasında bir savaştır; bir ütopyalar çarpışmasıdır.

Yeni Sağ, on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin pek çok düşünce ve yaklaşımını canlandırmıştır. (Dolayısıyla onlar, bu çalışmada bazen, klasik antikiteyi değil, son yüzyıldaki liberalizmin zirvesini göstermek üzere 'klasik liberaller' olarak nitelendirilmiştir). Onlar dar bir demokrasi görüşüne sahiptirler ve on dokuzuncu yüzyıldaki öncelleri gibi demokratik hakların fazlasıyla genişletilebileceğinden endişelidirler. Hepsinden önemlisi, katı bir bireycilik, özel mülkiyetin, pazarların ve *laissez-faire*'in üstün erdemlerine bağlılık tümünde görülür.

Bu düşünceler, son zamanlara kadar, siyasal yelpazenin ne solu ne de

merkezi tarafından ciddiye alınmıyordu. Friedrich Hayek gibi iktisatçı ve siyaset bilimi düşünürleri ancak şaka konusu olabiliyordu. Ama uzlaşma siyasetinin çökmesiyle durum değişti. Britanya’da ve Birleşik Devletler’de, Yeni Sağ düşüncelerin güçlü etkisi altında kalan hükümetlerin seçilmeleriyle, ciddiye alınmama solun başına geldi.

Şu seçimle karşı karşıyayız: ya Yeni Sağ’ın siyasal ve iktisadi görüşüne ciddi bir şekilde meydan okunacak ya da onun modern dünyada güç kazanmasına ve genel kabul görmesine örtülü biçimde izin verilecek. Böyle bir görüşe ciddi bir şekilde meydan okuyabilmek için de bir alternatif yaratmaya girişmek zorunludur.

Genelde, Yeni Sağ’ın düşünceleri, hem siyasal, hem de iktisadi problemlerde pazar ve özel girişim çözümlerine yönelen bir eğilimle canlandırıldı. Bu ve diğer nedenlerle Yeni Sağ’ın düşünceleri sol tarafından önemsenmedi. Ama argümanları ve teorileri temelsiz değildir. Örneğin, Hayek, iktisadi ve siyasal çözümleri ilkel ve açıkça acımasız olsa da, bilgi teorisine önemli bir katkı yapmıştır. Ayrıca, erdem ve kusurları ne olursa olsun, Yeni Sağ, küçümsenmeksizin, eleştirel bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu bir öncelikler sorunudur. Diyaloğunuzun doğrudan tanıkları olanları kazanmaya çalışmak üzere, insanın en yakın muhalifleriyle eleştirel bir şekilde ilgilenmesi için bir ayartı daima vardır. Çok yaygın bir kamuoyu daha az acil bir konudur. Ama daha geniş bir kitleye ulaşmaya çalışma görevinden artık kaçılmamalı. Yeni Sağ’ın filozofları, şimdi iktidar koridorlarını dolaşmaktalar. Onlar refah devletini silahlarından arındırmak ve işçi hareketinin gücünü ve etkisini azaltmakla meşguller. Keskin kapitalizm savunularıyla bizi, çok az kişinin hayatta kalacağı bir nükleer savaşa sokabilirler.

Alternatif bir geleceği düşünme ve inşa etmeye başlama görevi, Yeni Sağ düşüncelerin akılcı bir eleştirisinden ayrılamaz. Bu kitap küçük bir katkıdır. İncelenmekte olan düşünceler yalnızca akademik konular değildir; acilliği de olan konulardır.

Teorik Yaklaşımlar

Hem iktisada hem de siyaset bilimine uzanan teorik bir yaklaşım geliştirmek gerekiyor. *Demokratik Ekonomi* ‘siyasal iktisat’ çerçevesinde bir incelemedir. Bu birleştirilmiş yaklaşım zorunludur; çünkü iktisat ve siyaset gerçek dünyada birbirinden ayrılamaz durumdadır.

Bununla birlikte, ‘siyasal iktisat’ düşüncesi, artık yalnızca sola özgü değildir. Örneğin, modern kapitalist ekonomilerin başarılarının büyük ölçüde onların siyasal yapılarına bağlı olduğu yaygın bir kabul görmektedir. Sağdan, soldan ve merkezden pek çok kişi bugün, birbirlerine benzer şekilde, iktisadi sistemle demokrasinin niteliği ve genişliği arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle Yeni Sağ, kendine özgü bir ‘siyasal iktisat’ yaklaşımına sahiptir. Burada, ortodoks (yani neo-klasik) iktisatçıların piyasa analizini siyasal alana doğru yaymak için bir girişimde bulunmaktadır. Böylece ‘Siyasetin İktisadi’ ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın iki önemli zaafı vardır. İlki, siyasal alanın, doğası gereği, yapı ve işlev bakımından piyasadan oldukça farklı olmasıdır.

‘Siyasetin iktisadı’ yaklaşımının argümanları benzerlik kurma yoluyla işler: oy için ‘rekabet’ piyasada kâr amacıyla rekabet ‘gibi’dir. Fakat bu analogi ile tüm siyasal olayları piyasa türlerine indirgemek dışında hiçbir şeye ulaşamaz. Siyasal yapı ve pratiklerin ayırıcı özellikleri kaybolur. ‘Siyasetin İktisadı’, siyasal analizin, piyasa davranışını yetersiz bir iktisat teorisine doğru çözülmesi, halini alır.

İkinci ciddi zaaf, kullanılan iktisat teorileri ve yöntemlerin klasik liberalizmin ideolojik varsayımlarını yansıtması ve onları sürekli hale getirmesidir. Ordodoks iktisadın yaklaşımı öznel ve bireycidir. Toplum, yalnızca parçalarının bir toplamı olarak düşünülür; parçaların bütünü bazı özelliklerini yansıtabildikleri ve ancak bazı özelliklerine sahip oldukları hususu kabul edilmez. Klasik liberalizmin bireyci yaklaşımı toplumu, tekil unsurların basit bir toplamı olmaktan öte, bir *sistem* olarak kavramakta son derece yetersizdir. Siyaset ve toplum bilimciler nezdinde uzun zaman önce gözden düşen bu atomcu yöntem iktisatta tek bir nedenle varlığını sürdürmektedir; çünkü bireyci varsayımlar piyasa temelli politika sonuçlarına yol açma eğilimindedirler. Özel girişimin pratiğinin ve ideolojisinin Batılı toplumlarda gelişip serpilmesi, bu modası geçmiş yaklaşımın canlılığını açıklamada yardımcı olmaktadır.

İktisat ve siyasetin birbirleri üzerindeki karşılıklı etkisini anlamak için bir bütün olarak sosyo-ekonomik sistemler teorisi geliştirmek gereklidir. Yazık ki bunu geliştirmek çok yavaş olmuştur; gerçekten yirminci yüzyılda böyle bir teoriye yalnızca belli başlı birkaç katkı yapılmıştır. İkinci bir problem siyasal önyargıdır. Sosyo – ekonomik sistemler teorisine en önemli katkı, bir yüzyıldan daha fazla zaman önce Karl Marx tarafından yapılmıştır; ama teorilerinin enine boyuna tartışılması ve gelişimi, büyük ölçüde bu düşüncelerin *statüko*’yu tehdit edebileceği düşünüldüğü için önlenmiştir. Öte yandan, Marksist kamp dogmatizm ve tutuculukla malüldür; bu durum Marx’ın düşüncesindeki yetersiz unsurlardan vazgeçememe ve yirminci yüzyıl sosyal bilimindeki önemli olumlu gelişmelerin dikkate alınmaması sonucunu doğurmuştur. Hem Marksistler hem de Marksist olmayanlar arasında, işler tatmin edici olmaktan uzaktır.

Marksist yaklaşımda, bazıları daha sonra tartışılacak olan, genel ve ciddi problemler vardır. Gene de Marx, sosyo-ekonomik sistemler teorisine katkıda bulunan en önemli kişi durumundadır ve onun etkisi bu kitapta baştan sona kadar bulunmaktadır. Ancak bu çalışma tam anlamıyla ortodoks Marksizmden uzaktır; ve ona Marksist sıfatı yüklenmemelidir.

Marksist ve sosyalistlerin büyük bir bölümü gelecekteki sosyalist bir toplumun niteliği ve mümkün olabilirliğini ayrıntılı bir şekilde incelemede başarısız olmuşlardır. Sosyalizmin ya kaçınılmaz olduğu ilan edilir ya da basitçe, işleyeceği varsayılır. Bu mağrurca tavırlar, dünyanın her tarafında, sosyalist hareketin karşı karşıya kaldığı ciddi bir bunalımı derinleştirmiştir. Dolayısıyla sosyalist tasarının kendisine eleştirel bir bakış yöneltmek gereklidir.

Bazı kişiler bu kitaptaki özellikle piyasaların ve çalışan sınıfın siyasal rolünün değerlendirilmesine ilişkin vargıları sapma halinde ve korkutucu bulabilirler. Kitabın bu vargıları sol için bir sapma olabilir; ama sağ için bir destek değildirler. Temel konu bireyciliğin ve *laissez-faire*’i tekrar kabul ettirme

girişimlerinin bir eleştirisi olacaktır. Daha sonra açıklığa kavuşacak nedenlerle, bu çalışma geleneksel siyasal yelpazede sağ, sol ve merkez'in nasırına basmaktadır.

Yeni bir boyuta, demokrasi boyutuna, önem vererek sağ ve sol arasındaki bazı kısır tartışmaların ötesine geçmek için bir girişimde bulunulmuştur. Ortodoks sol, sağ ve merkez siyasal düşüncede bu boyuta verilen önem eksiktir. Demokrasi, 'herkesin lehinde olduğu' bir şeydir; ama onun genişletilmesi ve geliştirilmesine çok az kişi büyük bir öncelik tanımaktadır. Sistem yaklaşımı bu dar görüşün ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaktadır. Demokrasi, yalnızca bir *siyasal* kurumlar (parlamento gibi) ya da pratikler (oy verme gibi) dizisi olarak değil, fakat bir bütün olarak sosyo ekonomik sistemin niteliği şeklinde düşünülür. Dolayısıyla demokrasi, diğer alanlarda olduğu gibi *iktisadi* alanda da var olmadıkça tam anlamıyla kurulmuş sayılamaz. Ancak, bu, sistemdeki diğer düzenleyici mekanizmaların –özellikle pazar ve planlama mekanizmalarının, yani bu çalışmanın alt başlığının– tam olarak tartışılmasını gerektirir.

Demokratik ekonominin tüm yönleriyle tek kitapta ilgilenilmesi mümkün değildir; bazı önemli konuları dışarıda bırakmak zorunda kalınmıştır. Örneğin, yeni enformasyon teknolojisi bir ölçüde tartışılmıştır; ama (özellikle nükleer alanda) belirli bazı teknoloji türleriyle demokrasi arasındaki önemli ilişki üzerindeki tartışma ihmal edilmiştir. Bu, bir ölçüde, başka bir yerde incelenmiştir. Ayrıca, iktisadın ve siyasetin uluslararası boyutunun incelenmesi arasına yapılan değinmelerle sınırlı tutulmuştur. Asıl vurgu, bir sosyo-ekonomik sistemler teorisi geliştirme üzerine yapılmıştır; ama bu tür sistemler arasındaki ilişki ya da onların bütüne katkıları ayrıntılı bir şekilde tartışılmamıştır. Uluslararası yönler, gelecekte daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacaktır.

Tahlil, burada, ana hatlarıyla yapılmıştır. Fazla teknik ayrıntıdan kaçınılmıştır. Bilginin bugünkü durumu ve zamanımızın zorunlulukları bizi zarif ve süslü olanı bir tarafa bırakıp, zorunlu olanı anlatmaya mecbur etmektedir. Tek bir çalışma tüm cevapları veremez; bu çalışma da böyle bir şeye kalkışmamaktadır. Çalışmanın temel amaçlarından biri, siyasal ve iktisadi tartışmanın terimlerini değiştirmektir. Sol ile sağ arasında bir yandan kamu mülkiyetinin, diğer yandan piyasaların ve özel mülkiyetin erdemlerine ilişkin dogmatik iddiaları konu alan bir diyalog vardır. İhmal edilen şey iktisadi demokrasi konusunun ciddi bir tartışmasıdır: İktisadi demokrasi fikri, hükümeti seçme hakkına sahip olmanın yanında, halkın ekonomideki önceliklere ve politikalara karar verme, işte ve toplumda ivedi konularda önemli bir söz hakkına sahip olması düşüncesidir. İktisadi demokrasi çekici ve ikna edici bir düşüncedir; ama çok az dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, demokrasinin mümkün olan en geniş biçimi üzerindeki bu temel vurgulama, soldaki ortodoks düşüncenin bir eleştirisi olmaktadır. Burada, özellikle daha sonraki kısımlarda, bu öz-eleştirel konu geliştirilmektedir. Bu çaba sırf eleştiri olsun diye değil, ama yeni sağ'ın düşüncelerine güçlü ve radikal bir alternatif sağlama amacıyla ortaya konulmaktadır. Böyle bir alternatif olmaksızın savaş kazanılamaz.

II. DEMOKRASİ GERÇEKTEN GEREKLİ MİDİR?

Sadece *hedefi* değil,
Yolu da göster.
 Yol ve hedef o kadar
 İç içe geçmiştir ki,
Yol değişir değişmez
 Yeni bir *hedef* ortaya çıkar.

Ferdinand Lassalle, *Franz von Sickingen*

Demokrasinin, insan toplumu için değeri nedir? Bir amaç mıdır, yoksa yalnızca bir amaca yönelik bir araç mı? Bir değeri olsa bile, gerçekten gerekli midir? Bu sorular, pek çok ülkede demokrasinin olmadığı veya tehdit altında bulunduğu günümüzde, hayati önem taşımaktadır.

İlk bakışta, demokrasi, olsa olsa, bir amaca yönelik bir araç olarak görünür, hatta belki de hantal ve etkin olmayan bir araç. Elbette demokrasi, savaş, açlık, hastalık ve yoksulluk gibi dünya ölçeğindeki acil ve önemli sorunlar için ivedi bir çözüm değildir. Demokrasi aşk ve erdem gibidir: hemen herkes onun 'iyi bir şey' olduğunu kabul eder. Fakat çoğu insanın öncelikler sıralamasında üstlerde değildir. Demokrasiye, sözde kalan bir ilgi gösterdiğimizde, bu, onun statüsüne ilişkin hakiki görüşümüzü mü ifade etmektedir?

Böyle bir yaklaşım çok yaygındır. Ayrıca siyasi yelpazenin her iki ucunda da bulunmaktadır. Demokrasi çoğu zaman, vazgeçilebilir bir lüks ya da yalnızca, kendisinden daha fazla arzulanan bir dizi başka amaç için bir araç olarak görülür – siyasal uçlarla sınırlı olmayan bir görüş. Solda önemli bir eğilimin bir örneği olmak üzere V. I. Lenin'den bir alıntıyı göz önüne alalım önce:

İlke olarak Sovyet (*yani*, sosyalist) demokrasi ile bireylerin diktatörce iktidar uygulaması arasında kesinlikle bir çelişki *yoktur*. Proletarya diktatörlüğü ile burjuva diktatörlüğü arasındaki fark, ilkinin sömürülen çoğunluğun çıkarı için sömüren azınlığa darbe indirmesi ve onun yalnızca çalışan ve sömürülen halk tarafından –keza bireyler aracılığı ile– değil; fakat aynı zamanda o insanları tarih yapma faaliyetine yükseltecek şekilde kurulmuş örgütlerce yürütülmesidir.¹

Şimdi de modern Yeni Sağ'dan (sıra dışı olmayan) bir alıntıya bakalım. Onların konumu on dokuzuncu yüzyılın klasik liberalizmine yakındır ve böyle bir düşünce okulundan demokrasiye daha olumlu bir yaklaşım türetililebilirdi. Buna rağmen, önde gelen Yeni Sağ teorisyen F. A. Hayek şöyle yazmıştır:

Demokrasi, genel olarak, her ne kadar güçlü bir biçimde savunulsa da, nihai ve mutlak bir değer değildir ve ne getireceğine bakılarak değerlendirilmelidir. Demokrasi, belirli amaçlara ulaşmanın muhtemelen en iyi yöntemidir, fakat kendi başına bir amaç değildir.ⁱⁱ

Bu iki pasaj arasındaki dikkat çekici uygunluk tespit edildiğinde,

arkalarındaki teorilerin temel benzerlik ve farklılıklarının açıklığa kavuşturulması önemli olmaktadır. Yetişkinler için evrensel düzeyde oy verme hakkı, konuşma ve siyasal örgütlenme özgürlüklerine dayanan geniş bir demokrasiden yana olanlar için her iki alıntı da rahatsız edici olmalıdır.

Lenin, şüphesiz, kendini bir Marksist olarak tanımlamıştır. Marksistlerin amacı, kapitalizmi, üretim araçlarının kolektif mülkiyetini içeren, işçi sınıfının kontrol edici ve egemen durumda bulunduğu sosyalizmle ikame etmektir. Bununla birlikte, Marks ve Engels, dikkate değer bir biçimde, buradaki ikinci amacı demokrasinin kendisiyle özdeşleştirdiler. *Komünist Manifesto*'da, 'işçi sınıfı ihtilalinde ilk adımın proletarya'yı egemen sınıf konumuna getirmek, demokrasi savaşını kazanmak olduğunu'ⁱⁱⁱ yazmışlardır. Bununla birlikte, Lenin'in en önemli lider olduğu Bolşevik gelenek içinde demokrasiye karşı önemli ölçüde farklı bir tavır vardır. Araçlar ve amaçlar aynı ilişki içinde değildirler. Lenin, Bolşevik ya da Komünist Parti'yi 'sömürülen çoğunluğun çıkarlarının' muhafızı olarak kabul etmiştir; böyle olmakla, parti diktatörce yöntemler kullanabilirdi. Fernando Claudin'in ifade ettiği gibi:

Lenin'in teorisi partiyi, Marksist teorinin muhafızı, kendisine tedrici bir biçimde sosyalist bilinç kazandırmakla yükümlü olduğu proletaryanın tarihsel çıkarlarının koruyucusu ve garantisi yapmıştır. Parti, kitlelerden gelebilecek herhangi bir demokratik değerlendirmeye tâbi değildi, fakat kendi yolunu kendi belirlerdi. Dolayısıyla, eğer kitleler 'tarihi zorunluluğun' gerektirdiği bilinç düzeyine ulaşmakta başarısızlığa uğrarlarsa, parti onlar üzerinde bir otorite, bir koruyuculuk konumu üstlenmeye ideolojik bakımdan hazırды. Kısaca, 'proletarya demokrasisi'nin özgür ifadesi, partinin devrimin çıkarları olarak gördüğü şeylerle karşı karşıya geldiğinde, parti bu özgür ifadenin yerini almaya ideolojik bakımdan önceden koşullanmıştı.^{iv}

Hem Lenin, hem de arkadaşı Trotsky, genel olarak demokratik örgüt biçimleri lehinde oldular, fakat onları lüks ve en azından kısa dönemde, diğer amaçlara bağlı konular olarak kabul ettiler. 1918-21'de Rusya'da bu tip tercihlerin yapıldığı iç savaş koşulları çok ağırdı ve rejimi bu olguyu görmeksizin yargılamak yanlış olur. Lenin ve Trotsky'nin demokrasiye yönelik tavırları Stalin'inkinden daha olumludur; ama gene de bürokratik diktatörlüğün tohumları orada, Leninist ve Troçkist geleneğin yazımında bulunmaktadır. Bunun belki de en etkili ifadesi, Sovyetler Birliği'nin ('yozlaşmış' da olsa) bir 'işçi devleti' olarak kaldığı yolundaki Troçkist görüştür. Üretim araçlarının kolektifleştirilmesi 'proleter' nitelikte bir devletle bir tutulmaktadır:

Sınıflar, ekonominin sosyal sistemi içindeki yerlerine ve temel olarak üretim araçlarıyla olan ilişkilerine göre tanımlanırlar. Uygar toplumlarda mülkiyet ilişkileri yasalarla geçerlik kazanır. Toprak, sınaî üretim araçları, dış ticaret tekeliyle birlikte ulaştırma ve mübadelenin millileştirilmesi Sovyet sosyal yapısının temelini oluşturur. Bir proleter devlet olarak Sovyetler Birliği'nin niteliği, bizim için temel olarak, proleter ihtilalle kurulmuş olan bu ilişkiler aracılığı ile belirlenir.

Troçkizm'e düşman olanlar da dahil olmak üzere pek çok sayıda sosyalist

ve Marksist yukarıdaki ifadeye katılacaktır. Bununla birlikte bu kitapta, işçi sınıfı iktidarının amacı ile kolektif mülkiyetin özdeşleştirilmesi sorgulanmaktadır.^{vi} Böyle bir yaklaşımın sonucu, demokrasiyi kendi başına doğrudan bir amaç olarak değil, fakat şu ya da bu ölçüde, arzulanır bir 'fazla' olarak kabul etmektir. Kolektif mülkiyetin ve planlamanın kurulmasının 'ekonomi'ye ilişkin olduğu söylenir; dolayısıyla o 'daha önemli'dir ve demokratik kurumların geliştirilmesine göre önceliğe sahiptir. Bunun Marksizm içinde aşırı ölçüde kullanılan alt-yapı/üst-yapı mecazıyla nasıl ilişkili olduğunu görmek kolaydır.^{vii} Ekonominin millileştirilmesi aşırı ölçüde önemli 'temel'in yeniden yapılandırılmasıdır. Demokrasinin genişletilmesi, arzulanır olsa dahi, yalnızca 'üst-yapısal' garnitürün eklenmesidir.

Şimdi de Yeni Sağ'ın konumunu inceleyelim.^{viii} Görmüş olduğumuz gibi, F. A. Hayek demokrasiyi kendi başına bir amaç olarak kabul etmez: asıl amaç 'özgürlük' (freedom) ya da 'serbesti'yi (liberty) maksimize etmektir – bu sözcükler hemen hemen birbirlerinin yerine ve on dokuzuncu yüzyıldaki anlamlarında kullanılırlar. Jeremy Bentham ve benzeri düşünürler izlenerek, serbesti 'insanların bazılarının diğerlerince zorlanmalarının mümkün olduğunca azaltıldığı bir durum' olarak tanımlanır (Hayek). Bu durum, bireyler arasında 'özgür' sözleşmelere dayanan bir sistemde var olmaktadır. Yeni Sağ'a göre, bu bir piyasa sistemidir. Bunun aksine, planlı bir ekonominin, emre ve diğer zorlama biçimlerine dayanmakta olduğu kabul edilir; planlı ekonomi, tanım gereği 'özgür değil'dir.

Yeni Sağ'ın hedefinin sınırsız bir serbest-pazar kapitalizmi olduğu görülüyor. Demokrasi, istenilir olsa da, kendi başına bir amaç değildir. Temel ilke çatışması, kolektivizm ve merkezi planlama ile piyasa ilişkileri ve üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındadır: ilki bir anti-tezdir, ikincisi ise serbesti sığınağı. Böylece bir kez daha 'iktisadi temel'in toplumun temel niteliğini belirlediği görülür ve sistem bu temelde onaylanır veya onaylanmaz; demokrasi de bir ikincil veya 'üst-yapısal' unsur olmakla, büyük ölçüde bir değerlendirme ölçütü olarak alınmaz. Dolayısıyla Sol'da, (sözgelimi) Lenin ve Trotsky'nin yaklaşımı ile Sağ'da Friedman ve Hayek'in yaklaşımı arasında, çok farklı siyasi vargılarına rağmen, çarpıcı bir benzerlik vardır.

Bununla birlikte Yeni Sağ'ın da, Leninist Sol'un da siyaseti iktisattan tamamen ayırmadığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Lenin, Stalin ve Trotsky'nin yazılarında 'burjuva' ve 'proleter' demokrasi arasında bir ayrım yapılır (Marks'ın eserlerinde bu ayrım yoktur^{ix}). Benzer şekilde, kapitalizm ve sosyalizme 'niteliksel olarak farklı' türde bir demokrasi eşlik eder. Yeni Sağ yazında iktisat ve siyaset arasındaki ilişki farklı bir şekilde kurulur. Özellikle kolektif planlama ve sosyalizmin, doğaları gereği, kapitalizme eşlik etmesi daha muhtemel olan sağlıklı bir demokrasi için verimsiz bir toprak olduğu öne sürülür.^x Bu konumlardaki güçlü ve zayıf noktalar daha sonra tartışılacaktır.

Burada Yeni Sağ'ın 'uçları' ile Leninist Sol'un benzer ya da özdeş oldukları öne sürülmüyor, siyasette konumların düz bir çizgi üzerinde değil, bir daire üzerinde belirlendiği yolundaki eski liberal özdeyişi de desteklemiyorum. İlkin, Yeni Sağ ideoloji ile faşizm arasında (çoğu zaman Sol tarafından ihmal

edilen) önemli farklar vardır. Yeni Sağ, faşist rejimlerin Komünist rejimlere çok benzer olduğunu, kendilerinin on dokuzuncu yüzyıl liberallerine çok daha yakın olduğunu kabul etmektedir. Oysa, yirminci yüzyıl ‘liberal’ düşüncesinde, yaygın olarak, güçlü bir korporatist unsura rastlanmaktadır. İkinci olarak, siyasetin bir daire veya düz bir çizgi şeklinde temsil edilebileceği hayli şüphelidir, çünkü her ikisi de tek bir konumu tanımlamak için yalnızca bir boyut gerektirir. Üçüncü olarak, demokrasi, siyasal düşüncenin hem ‘uç’ hem de ‘ılımlı’ kesimlerinde çoğu zaman ikincil bir konu – ilâve bir fazla – olarak düşünülür.

Herhangi bir görüşteki bir politikacıdan aktarılabilecek en açık ve en doğrudan ifadeyi belki de ünlü bir ‘ılımlı’ (ve ‘liberal eğilimli’ olarak bilinen) Muhafazakâr Milletvekili ve aynı zamanda Thatcher Kabinesi’nin eski bir üyesi olan Sir Ian Gilmour’dan aktarabiliriz. Şöyle yazmıştır:

Muhafazakârlar demokrasiye tapmazlar. Onlara göre çoğunluk yönetimi bir alettir... demokrasi bir amaca ulaşmak için bir araçtır, kendi başına bir amaç değil... Ve eğer demokrasi istenilmeyen ya da kendi kendisiyle çelişkili olan bir amaca götürüyorsa, o takdirde demokrasiye son vermek için teorik bir gerekçe var demektir.^{xi}

Gilmour, demokratik olarak seçilmiş, radikal değişimden yana Sol bir hükümete karşı askeri müdahalenin haklı olduğunu öne sürecek kadar ileri gider – ‘ılımlı’ görüşlü bu adam kadar dürüst ve açık sözlü olmayan başkalarınca da desteklenen bir görüş.

Hem Sol’da hem Sağ’da hem de Merkez’de daha da yaygın olan bir düşünce, demokrasinin ikincil bir konu, mümkün bir araç fakat kendi başına bir amaç olmadığıdır. Burada bunun aksi öne sürülüyor: yani, sözü edilen araçların ve amaçların birbirlerinden ayrılamayacağı. Bu kitabın amaçlarından ikisi, demokrasinin, bir anlamda, bir araç olduğu gibi bir amaç da olduğunu göstermek ve iktisat ile siyaset arasındaki kesin bir bölünmeyi reddetmektir: dolayısıyla eşlik eden siyasi yapılardan bağımsız olarak, hangi iktisadi ‘temel’in arzu edilir olduğunu değerlendirmek mümkün değildir.

Pazaryeri Demokrasisi

Yeni Sağ, çoğu zaman, pek çok diğer iktisatçıyla beraber, pazarın kendisinin, bireyin ‘oy verebildiği’ ve ekonominin gidişatını etkileyebildiği, yaşayabilir (hatta daha üstün) bir kurum olduğunu ileri sürerek, demokratik kurumların değerini küçümser. Bu sözüm ona ‘tüketici egemenliği’ nosyonu, pazarın, kaynakların dağılımında ve mal ve hizmetlere değer biçmede egemen araç olduğu iktisadi sistemlerin savunusunun merkezinde yer alır. Bu, en açık bir biçimde, Enoch Powell tarafından açıklanmıştır:

Serbest girişim ekonomisi, demokrasinin gerçek karşılığıdır: herkese bir söz hakkı veren tek sistemdir. Bir dükkâna gidip, bir başkasını değil de belirli bir malı seçen herkes, iktisadi oy sandığına bir oy atmaktadır: diğer binlerce ya da milyonlarcasıyla birlikte bu tercih, üretimi ve yatırımı yönlendirmekte ve dünyanın, insanların arzusuna çok uygun bir şekilde biçimlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu büyük ve sürekli serbest ekonomi genel seçiminde hiç kimse, en

yoksul kimse bile, oy verme hakkından mahrum bırakılmamıştır: hepimiz her zaman oy vermekteyiz.^{xii}

Paul Samuelson'dan Milton Friedman'a kadar, geniş bir iktisatçılar grubu bu görüşün geçerli olduğunu kabul eder. Bu piyasa mekanizmasını öven standart bir ilahidir ve Enoch Powell'ın, kendisinin de kabul ettiği gibi, kapitalizmi bahsetmesinden ötürü Tanrı'ya şükretmesinin bir nedenidir. Literatürün büyük bölümünde kendisine ima yollu atıflar yapılmakla birlikte, tüketici egemenliği nosyonunun ciddi değerlendirmeleri ve eleştirileri pek yaygın değildir. Önemli ve çok bilinen bir eleştiri biçimi J. K. Galbraith tarafından geliştirilmiştir. Galbraith her bir endüstri kolunun birkaç büyük şirketin egemenliği altında olduğu modern kapitalizmin, iktisat ders kitaplarındaki 'tam rekabet' modeline uymadığını göstermektedir.^{xiii} Olaylar, büyük firmaların, önceden mevcut bireysel talebe otomatik olarak cevap verme yerine, tüketici isteklerinin yaratılmasında ve şekillendirilmesinde fiilen önemli bir rol oynamakta olduğunu göstermektedir. Dahası, pek çok ürünün karmaşıklığı veri olarak alındığında, tüketici, nadiren tamamen bilgili bir seçim yapmak ve dolayısıyla üreticiye, B ürünü için değil de, A ürünü için anlamlı bir tercih göstermek konumundadır. Tüketici egemenliği nosyonunun Galbraith türü eleştirisinin can alıcı noktası, gerçeğin, nosyonun bir temele sahip olması için gerekli olan tam bir bilgi ile tam veya tama yakın rekabet modeline uymadığının öne sürülmesidir.

Daha önemli olarak, eğer ekonomiye az sayıda büyük şirket egemen olmasaydı ve tüketiciler, kendilerine, birbirleriyle rekabet eden çok sayıda firmaca sunulan seçenekler konusunda daha bilinçli ve bilgili olsalardı, tüketici egemenliği düşüncesinin geçerli olup olmayacağı sorulabilirdi. Tüketici egemenliğine güven, tüketicinin, firmanın davranışından bağımsız olan istekler ve ihtiyaçlarla, ekonomik sistemin aktif unsuru ve üreticilerin de geniş ölçüde pasif oldukları yolundaki tek yanlı görüşe dayanmaktadır. Gerçekte ekonomi, tüketicie ulaşan tek yönlü bir yol değildir; süreç karşılıklı etkileşimi içermektedir. Tüketiciler ürünlerle bombardıman edilmekte ve pazaryerinde olduğu gibi işte ve toplumda da isteklerini sürekli bir biçimde biçimlendiren ve yeniden biçimlendiren ve belirli ürünler için taleplerini harekete geçiren sosyal deneyimler içerisinde bulunmaktadır. Firmalar büyük reklâmcılık söz konusu olmasa bile, pazar yasalarının esiri değildirler; fiyatlandırma politikası ve ürün tasarımı ile tüketici talebi harekete geçirilebilir, değiştirilebilir ve bir ölçüde denetlenebilir. Ders kitaplarındaki mekanik tüketici talebi modelleri, zevklerin ve tercihlerin değişebilirliğine ve firmanın talebin kendisi üzerindeki doğrudan etkisine çok az önem vermektedir.

Tüketici egemenliği nosyonunun başka bir eleştirisi onun adaletsizlik içermesidir. Pazaryerinde 'oylar' her yetişkine eşitlik esasına göre dağıtılmamaktadır: daha yüksek gelirli olanlar, daha fazla toplam parasal değerdeki şeyleri seçerek ve satın alarak, daha fazla etki yapabilmektedir. 'İktisadi oy sandığı'na herkes oy atmaktadır; fakat bazılarının çok daha fazla oyu vardır – demokrasinin temel bir ilkesinin inkârı. Friedman bu eleştiriyle ciddi bir biçimde yüzleşir. Siyasi oy sandığındaki oylamanın 'iktisadi oy sandığı'ndaki (fiilen eşitsiz) oylamadan daha az değerli olduğunu ileri sürer; çünkü ilkinde oy verenler kendi

ceplerini düşünmek zorunda değildirlere, ayrıca genel bütçeyi düşünerek de kendilerini kısıtlamazlar: mehtabı vaat eden bir siyasi parti lehine oy kullanabilirler. Demokratik bir siyasi sistemde, çekişme devam eder, siyasi partiler diğerinden daha fazlasını teklif etmede birbirleriyle yarışır ve sistem yerine getiremeyeceği vaatlerle aşırı yüklü bir hal alır. Bunun aksine pazaryerinde, tüketici kazanılanla orantılı olarak harcar ve etkili olur. Pazaryerinde eşitsiz gelirler ve ‘oylar’, çalışma vs. yoluyla farklı katkılardan doğar. Friedman’ın ifade ettiği şekliyle: ‘iktisadi pazarda... her insan bedelini ödediği şeyi elde eder. Dolar için dolar ilişkisi vardır. Dolayısıyla elde etmekte olduğunuz şeyi değerlendirmek için, bedelle orantılı bir nedeniniz vardır.’^{xiv}

Bu karşı tez konusunda yapılması gereken belli başlı birkaç eleştiri vardır. İlk olarak, pratikte bütün gelirler, çalışma ya da başka yollarla yapılan ‘katkı’ ile orantılı değildir. Örnek olarak miras olarak kalan serveti ele alalım. Modern toplumda, önemli büyüklükte kişisel servet, ilgili birey tarafından ‘kazanılmamış’, fakat aile ya da başka ilişkiler yoluyla miras olarak edinilmiştir. Bazı iktisatçılar, kişinin söz konusu serveti, yatırım vs. yollarla bir gelir yaratmak için kullanması durumunda bir ‘fedakârlığın’ olduğunu ileri sürebilirlerse de, ilk durumda servetin elde edilmesinde hiç bir fedakârlık yoktur. Bir kişinin kendi emeğiyle kazanılan servet ve türev gelir, miras yoluyla elde edilen servet ve türev gelire denk midir? Öyle görünüyor ki denk değil. Gene de pazaryeri demokrasisinin erdemlerinin savunucusu, onları aynı şey olarak düşünüyor. Sonuçta bu görüş, belirli (genellikle erkek) kişilerin, aile bağlantıları yoluyla, soylu statüye sahip olmaları ve diğerleri üzerinde egemenlik kurma hakkına sahip oldukları yolundaki eski teze çok yakındır. Kaderin cilvesine bakın ki, bu tür özünde feodal tezler, diğer yerlerin yanında, güçlü cumhuriyet ve demokrasi gelenekleri olan Amerika Birleşik Devletleri’nden de hâlâ çıkabilmektedir.

İkinci olarak, karşı-tez, çalışmadan doğsun servetten doğsun, tüm gelirlerin, bir biçimde, onları elde edenlerin ekonomiye ve topluma ‘katkıları’ ile orantılı olduğunu varsayar. Ortodoks teori, emekten ve sermayeden doğan gelirlerin, onların kendi ‘marjinal verimlilikleri’yle orantılı olduğu yolundaki teoridir. Ama bu tezde muazzam mantıksal güçlükler olduğu gösterilmiştir. Örneğin, sermayenin değerlendirilebilmesi, gelirin ücretler ve kârlara dağılımından bağımsız olarak mümkün olamaz ve bunlar teorisinin bir *sonucu* olarak belirlenmek durumundadır.^{xv} Ortodoks teori, birbirinden oldukça farklı iki gelir türünü, çalışmadan doğan gelir ile üretim araçlarının sahipliğinden doğan geliri, karşılaştırmada bir araçtır. İkincinin birinci kadar haklı çıkarılabilir olduğunu varsayarken, teori, kanıtlanması gereken şeyi varsaymaktadır.

Tüketici egemenliği teorisine karşı belki en güçlü argümanlardan biri de herhangi bir karmaşık toplumda belirsizliğin ve bilgisizliğin geniş ölçekteki varlığıdır. Tüketici her gün bir kaç işlemde bulunmaktadır. Satın alınan pek çok şey, karmaşık ve potansiyel olarak farklı kalitededir. Her tür ürün için fiyat ve kalite karşılaştırmaları yapmak mümkün değildir: bu çok fazla zaman alırdı. Her bir metanın teknolojisini bilmek, onun potansiyel kullanımlarını, ömrünü ve performansını değerlendirmek de mümkün değildir. Bir bilgisizlik ve belirsizlik

ortamı içerisinde satın alma kararları almak durumunda kalıyoruz. Tahminde bulunmak, risk almak zorundayız. Bu koşullarda ‘akılcı’ bir tercih yapabileceğimizi düşünmek fazla acelecilik olur. Bununla birlikte, bilgisizlik ve belirsizliğin, daha az derecede de olsa, planlı bir toplumda da mevcut olduğuna işaret edilmelidir. Dolayısıyla bundan tüm pazarların tamamıyla kaldırılabilmesi ya da kaldırılması gerektiği sonucu çıkmaz. Ama bir piyasa sisteminde bilgisizlik ve belirsizliğin varlığı, bireysel kararların daima ya da genel olarak anlamlı ya da akılcı olmayabileceğini gösterir. Eğer biz daima A ve B arasında akılcı bir seçim yapamazsak, o takdirde bizim A seçiminiz üreticiye akılcı bilgi iletmeyecektir. Tüketici egemen olarak hareket etmemektedir.

Bu (özellikle gelecek hakkındaki) belirsizlik ve yetersiz bilgi sorunu evrensel olarak kabul görmemektedir. Tam bir *laissez-faire* sisteminin basitlikçi çözümleriyle, tam bir planlı ekonomi arasında tuhaf bir benzerlik vardır: her ikisi de belirsizlik ve bilgisizlik probleminde yeterince önem vermemektedir. Bu önemli konuya daha sonra döneceğiz.

Pazaryerindeki sözüm ona ‘demokrasi’ye ilişkin kısa tartışmamız, hem ideolojik hem de bilimsel bir tartışmanın Pandora Kutusu’nu aralamış bulunuyor. Konuların burada her zaman çözümleneceğini düşünmek saflık olur. Bununla birlikte, bu kitap bağlamında, temel sorunlar, iktisadi yapılar ile siyasi kurumlar arasındaki ilişkiye dairdir. Tüketici egemenliği tezi zayıf olmakla beraber, piyasa, sistemin tümü açısından değerlendirilmelidir.

İhtiyaç için Planlama

Piyasanın siyasal bir değerlendirmesini yapmak, alternatifleri incelemek demektir. Sosyalistlere göre, piyasanın bozucu gücüne alternatif, kaynakları insan ihtiyaçlarına uygun olarak dağıtmak ve yaratmak amacıyla düşünülen, planlama kurumudur. Planlamanın çekici bir savunusunu bu açıdan yapmak nispeten kolaydır. Kapitalist piyasa ortamında, milyonlarca insan uygun barınma ihtiyacı içindedir, ama inşaat işçileri işsizdir. Hastaneler doludur, ama yenilerini inşa edecek emek ve kaynaklar atıl durmaktadır. Eğitim sisteminde gelişim durmuştur ve tam bir temel eğitim verilememektedir, ama deneyimli öğretmenler iş bulamamaktadır. Planlı olmayan kapitalist ekonomideki kusurlar listesi açıkça görüldüğü gibi sonsuzdur.

Planlama lehine olan bu tezler önemlidir ve küçümsenmemelidir. Aynı zamanda, ciddi pratik güçlükler gözden kaçırılmamalıdır. Bir ‘insan ihtiyacına göre planlama’ sisteminde en önemli sorun, ihtiyaçların nasıl ve kimler tarafından belirleneceği sorunudur. Bu sorunu görmezlikten gelmek, planlama lehine olan tezi zayıflatmak, tehlikeli bir karşı-atağa maruz bırakmak demektir. Bazı durumlarda ‘ihtiyaçlar’ açıktır: rutubetli ve aşırı kalabalık pansiyonlarda yaşayan insanlar rutubetsiz ve geniş konutlara ihtiyaç duyar, kanser hastaları iyi tıbbi bakıma ihtiyaç duyar, okuma yazma bilmeyenler temel eğitime ihtiyaç duyar vs. Fakat bu noktadan sonra, sorun daha karmaşık bir hal alır: ne tür konutlar – çok katlı mı yoksa düşük yoğunluklu mu? Ne tür bir tıbbi bakım – önleyici mi, iyileştirici mi, yoksa bütünsel mi? Ne tür bir eğitim – okula dayalı mı, topluma dayalı mı, tam gün

mü, yarım gün mü? Temel ihtiyaçlar konusunda dahi en bilgili plancı ya da planlama komitesi için bile kaynakların en iyi dağılımının belirlenmesine ilişkin problemler vardır. İkincil ihtiyaçlar söz konusu olduğunda, problemler katlanır. Kaç tane otomobil üretilmelidir? Kamu taşımacılığının rolü nedir? Her ailenin bir video'ya ya da çamaşır makinesine ihtiyacı var mıdır? 'İnsan ihtiyacına göre planlama' sloganı bu problemlere cevap vermemektedir. İnsan ihtiyacı, her zaman açık ve belirli bir şey değildir; problemlerli bir kavramdır.

Kapitalist iktisadi sistemin taraftarları planlama lehine argümanlardaki bu açıkları fark etmektedir. İnsan ihtiyaçlarına tam olarak sadece piyasanın duyarlı olabileceğini öne sürmektedirler. Plancıların ayak basmaktan çekindikleri yerlere, piyasa güçleri koşarak gider. Piyasa mekanizmasının bazıları yukarıda tartışılan yetersizliklerine rağmen, planlamanın ihtiyaçlara duyarsız olduğu bazı alanlarda, piyasa ilişkileri lehine öne sürülen tezin bir miktar geçerliliği vardır. Bu konu çok daha ayrıntılı olarak incelenmelidir; aşağıda, bir ölçüde bu yapılmaktadır.

İşsel sorunlara bir ölçüde vâkıf olanlar, planlama sistemi içerisinde, işçi konseyleri, tüketici konseyleri, bölgesel konseyler, vs. gibi demokratik yapıları savunan sosyalistlerdir. Planlamanın, plancıların halk tarafından seçilmeleri ve işyeri ve toplumla doğrudan ilişkilere sahip olmaları durumunda, başarılı ve insan ihtiyaçlarına duyarlı olması çok daha muhtemeldir. Plancıların aylıklarının ortalama ücrete bağlanması, tüm plancılar için zorunlu yeniden seçim veya görevden alınabilme gibi ek tedbirler de önerilmektedir. Bunların tümünde, sosyalist yazında belirli ölçüde tartışılmış olan bazı problemlerin zımni kabulü vardır.^{xvi} En önemlilerinden biri, planlama aygıtı içindeki ve çevresindeki bürokrasinin potansiyel büyümesidir.

Diğer bir problem, kısmen ya da tamamen adem-i merkezileştirilmiş bir planlama sisteminin organları arasında görülebilecek plan hedeflerindeki çatışmadır. Muhtemelen, 'işçiler iktidarda olduklarında' onların gerçek ve idrak edilen çıkarlarının her yerde özdeş ve aynı olacağı yolundaki mit tarafından gölgelendiği için bu konu daha az dikkat çekmiştir. Fakat sosyalist iktidar altında dahi, İskoçya'nın kuzeyinde elektrik üretimi alanındaki büyük yatırıma, diyelim, kömür madeni bölgesindeki işçiler bir miktar direnç göstermez mi? İşçilerin çıkarları her zaman ve her yerde aynı değildir. Gerçekçi bir planlama sistemi, sürekli bir amaçlar çatışmasını kabul etmeli ve uzlaştırma ve çözümleme araçlarını kapsmalıdır. Planlama kavramı da sorunlu bir kavramdır.^{xvii}

Demokrasi için bir Yer

Piyasa ve planlamanın kısaca incelenmesinden çıkan bir sonuç, hiçbirinin zorunlu olarak insan ihtiyaçlarına duyarlı olmadığı ve gene hiçbirinin halk iktidarının doğrudan bir ifade aracı olmadığıdır. Dolayısıyla, bir ekonomik sistemi yalnızca planlamaya ya da yalnızca piyasalara bakarak değerlendiremeyiz. Özgürlüğün ya da demokrasinin genişliğini belirleyebilmek için, iktisadi yapıların 'temel'i ile bağlantılı olarak siyasi kurumların 'üst-yapısı'nı dikkate almamız gerekir.

Demokrasi bir amaca ulaşmak için yalnızca bir araç ya da çekici bir ilave

değildir; bizzat amacın bir parçasıdır. Sistemin bir parçasıdır ve sistem bir bütün olarak düşünülmelidir. İnsanın özgürlüğünü maksimize eden şey olarak piyasayı savunan tez Yeni Sağ tarafından geniş ölçüde abartılmıştır. Kolektif mülkiyete ve planlamaya dayanan bir iktisadi sistem içindeki demokratik siyasal kurumların zorunlu rolü, soldaki pek çok kişi tarafından kabul edilmemiştir.

Demokratik yapılarla iktisadi sistemin değişik türleri arasındaki yakın ilişki, onların bağdaşabilirliği sorununu ortaya koymaktadır. Demokrasinin bizzat kendisinin değişik şekilleri vardır. Her ne kadar 'burjuva' ve 'proleter' demokrasi şeklindeki aşırı basit ayırım reddedilmeliyse de, Çarın Parlamentosu ve on sekizinci yüzyıl İngiliz Parlamentosu ile son zamanlarda öne sürülen katılımcı demokrasi modelleri arasında dünya kadar fark olduğu kabul edilmelidir.^{xviii} Dolayısıyla söz konusu iktisadi sisteme ilişkin olarak hangi demokrasi şeklinin arzulanır ve uygun olduğunu düşünmemiz gerekir. Bu kitapta, sosyalist nitelikli, ama farklı iktisadi ve siyasal güç merkezlerini barındıran bir iktisadi sistemle birlikte, içinde çoğulcu parti örgütünün korunduğu,^{xix} büyük ölçüde katılımcı bir demokrasi lehine bir öneride bulunmaktadır. İktidara gerçek halk katılımının, mümkün olan en geniş temelde ancak böyle bir sistem içinde yaratılabileceği ve korunabileceği ileri sürülmektedir.

Pazarlar *karşısında* planlama tartışması büyük ölçüde yetersizdir; çünkü temel siyasal yapıları dikkate almaksızın yürütülmektedir. Bu kitapta tartışmaya demokrasi boyutunu katmaya ve Leninistler ve Yeni Sağ tarafından defalarca sürülmüş olan topraktan ayrılmaya niyetlenilmiştir. Bununla birlikte, ilk olarak, bu doktrinlere daha ayrıntılı olarak bakmak gerekir.

NOTLAR

ⁱ V. I. Lenin, 'The Immediate Tasks of the Soviet Government', Selected Works, vol. 2 içinde, Lawrence and Wishart, 1967, s. 672.

ⁱⁱ F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, 1960, s. 106.

ⁱⁱⁱ K. Marx ve F. Engels, 'Manifesto of the Communist Party', Pelican Marx Library, Political Writings vol. 1, *The Revolution of 1848*, içinde yeniden basım, giriş ile beraber derleyen D. Fernbach, Penguin, 1973, s. 86.

^{iv} F. Claudin, *Eurocommunism and Socialism*, NLB, 1978, ss. 79-80.

^v L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Merit, 1965, s. 248.

^{vi} Kolektif mülkiyetin sosyalizm anlamına geldiği fikri Doğu Blok'u ülkelerini 'devlet kapitalizmi' olarak niteleyenlerce de reddedilmektedir. Sosyalist etiketinin reddi yerindedir, fakat 'kapitalizm' ile değiştirilmesi uygun değildir, zira bu, sistemin tanımını saçma boyutlara götürmek demektir. Bu ülkeler için alternatif bir etiket bulunmalıdır: ne 'sosyalizm' ne 'işçi devleti' ne de 'devlet kapitalizmi' kabul edilebilir. Bkz. Bölüm 7 ve 14.

^{vii} Bu benzetme Karl Marks'ın *Contribution to the Critique of Political Economy* (Lawrence ve Wishart, 1971, s. 20) adlı eserinin sıkça başvurulan Önsöz'ünde bulunmaktadır. Lucio Colletti 'yapı' veya 'temel' ile 'üst-yapı' arasındaki ayrımın 'Marks'ta nadir olduğunu ve kendisi için yalnızca bir benzetmeden biraz fazlasını ifade eder; daha sonraki Marksizm'de gereğinden aşırı bir önem kazanmıştır' demektedir (*From Rousseau to Lenin*, NLB, 1972, s. 6 dipnot 5). Bu konuda daha fazla tartışma için bkz. Ek. A.

^{viii} Bkz. F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, 1960; Milton Friedman, Rose D. Friedman ile beraber, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, 1962; Milton Friedman ve Rose Friedman, *Free to Choose*, Penguin, 1980. Bu literatür hakkındaki yararlı tartışmalar için bkz. A. Gamble, 'The Free Economy and the Strong State', *Socialist Register* 1979; C. Mouffe, 'Democracy and the New Right', *Politics and Power* 4, Routledge and Kegan Paul, 1981.

^{ix} Yazarın farkında olduğu kadarıyla, Marks'ın kendisi hiçbir zaman 'burjuva' ve 'proleter' demokrasi arasında bir ayrım yapmamıştır, sadece 'demokrasi' deyimini kullanır. Fakat Engels böyle bir ayrım yapar, ki bu ayrım sonradan Lenin ve Trotsky tarafından da benimsenerek sistematize edilmiştir.

^x Örneğin bkz. M. Friedman, *Capitalism and Freedom*, böl. 1; ve F. A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Routledge and Kegan Paul, 1944.

^{xi} I. Gilmour, *Inside Right*, Hutchinson, 1977, s. 211.

^{xii} E. Powell, *Freedom and Reality*, Batsford. 1969, s. 33.

^{xiii} J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, Penguin, 1969, ve bkz. *The Affluent Society*,

Penguin, 1970, böl. 9–11. Diğer önemli katkılardan bkz. P. Baran, *The Political Economy of Growth*, Penguin, 1973, ss. 19–28; P. Baran ve P. M. Sweezy, *Monopoly Capitalism*, Penguin, 1968, böl. 5; P. Donaldson, *Economy of the Real World*, Penguin, 1973, böl. 12.

^{xiv} M. Friedman, 'The Line We Dare Not Cross', *Encounter*, November 1976.

^{xv} Anahtar çalışma şudur: P. Sraffa, *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge University Press, 1960. İlgili yorumlar için bkz. G. Harcourt, *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge University Press, 1972; E. K. Hunt ve J. G. Schwartz (eds.), *A Critique of Economic Theory*, Penguin, 1972.

^{xvi} Bkz. V. I. Lenin, *The State and Revolution*, Lawrence and Wishart, 1967; L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Merit, 1965; E. Mandel, *On Bureaucracy*, IMG, tarih yok; W. Brus, *Socialist Ownership and Political Systems*, Routledge and Kegan Paul, 1975. Bürokrasi üzerine R. Michels, *Political Parties*, Free Press, 1949, içerisindeki klasik çalışma sosyalist hareket ile olan temastan ilham almıştır.

^{xvii} Planlama hakkındaki 'Büyük Tartışma'nın (Webbs, G. D. H. Cole, L. von Mises, F. A. Hayek, O. Mosley ve diğerlerinin de dahil olduğu) faydalı bir özeti için bkz. T. Smith, *The Politics of the Corporate Economy*, Martin Robertson, 1979, böl. 1–4.

^{xviii} Demokrasi için farklı yorumların ve savunuların mükemmel, kısa bir özeti için bkz. C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford University Press, 1977. Katılımcı demokrasinin geniş bir tartışması için bkz. C. G. Benello ve D. Roussopoulos (eds.), *The Case for Participatory Democracy*, Viking, 1971. Bir diğer faydalı eser C. Pateman, *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press, 1970.

^{xix} Bernard Crick'in klasik çoğulculuk savunusunu not etmeliyiz: *In Defense of Politics*, Penguin, 1. basım, 1962, yeni basım, 1982. Son gelişmelerin ışığında ('politika iktisadi' grubu üzerine özellikle bkz. aşağıdaki Bölüm 4) Crick 'Ortodoks iktisatçıya karşı Politikanın bir Savunusu' şeklinde yeni bir bölüm eklemeliydi.

